

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

БАЛКАНИКА

**ГОДИШЊАК МЕЂУАКАДЕМИЈСКОГ КООРДИНАЦИОНОГ
ОДБОРА ЗА БАЛКАНОЛОГИЈУ САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА И
УМЕТНОСТИ СФРЈ И БАЛКАНОЛОШКОГ ИНСТИТУТА**

VIII

**У ЧАСТ ОСАМДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ АКАДЕМИКА
ВАСЕ ЧУБРИЛОВИЋА**

Уредник

Академик Мехмед Беговић

Секретар

ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ

**Научни саветник
Балканолошког института САНУ**

Редакциони одбор

**Из Југославије: ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ, ФРАЊА БАРИШИЋ, АЛОЈЗ БЕНАЦ,
ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ, МИЛУТИН ГАРАШАНИН, МИХАИЛ ПЕТРУШЕВСКИ,
НИКОЛА ТАСИЋ**

**Из иностранства: МИХАИЛ ВЕРЗА, Букурешт, ИВАН ДУЈСЕВ, Софија, ХАЛИЛ ИНАЛЦИК,
Анкара, ЈОЗСЕФ ПЕРЕНИЋ, Будимпешта.**

БЕОГРАД 1977

<i>С. А. Никитин, О так называемой „конвенции Паулуччи — Кара-Георгий”</i>	235
<i>Николай Тодоров, Новые данные о сербских добровольцах в греческом восстании 1821 г. в Дунайских княжествах</i>	245
<i>Петар Милосављевић, Срби — професори Харковског Универзитета</i>	257
<i>Климент Цамбазовски, Бугарски трговци на панаџурима у Кнежевини Србији средином XIX века</i>	271
<i>Раде Петровић, Идеја о продаји Босне и Херцеговине шездесетих година 19. столећа</i>	279
<i>Milorad Ekmečić, Slika o Bosni i Hercegovini u evropskoj putopisnoj literaturi od 1850 do 1878 godine</i>	301
<i>Dimitrije Đorđević, An Attempt at the Impossible: Stages of Modernization of the Balkan Peasantry in the 19th Century</i>	321
<i>Wayne Vucinich, Political Currents among Immigrant Serbs in California on the Eve of the Insurrections of 1875</i>	337
<i>Dušan Nedeljković, Svetozar Marković et la pensée socialiste dans les Balkans</i>	367
<i>Nicolae Ciachir, La diplomatie Roumaine dans les Balkans entre 1878—1900.</i>	375
<i>Георге Захарија, Национално јединство и независност — перманентне вредности мисли и деловања румунског народа</i>	387
<i>Василије Крестић, Из историје демократског покрета Срба у Угарској</i>	397
<i>Виктор Карасёв, Иован Пичета (1844—1920) и его мемуары</i>	415
<i>Александар Матковски, ВМРО и македонско национално питање</i>	427
<i>Ю. А. Писарев, Портреты современников Н. Г. Гортвич — русский посланник в Сербии</i>	443
<i>Новица Ракочевић, Политичка основа проглашења Црне Горе за краљевину 1910. године</i>	455
<i>Владимир Дедијер, Младобосанци и идеја југословенства</i>	461
<i>Richard Plaschka, Aus den Haft-Akten der Sarajevo-Attentäter</i>	481
<i>Арнод Лебл, Васа Стајић и југословенско уједињење</i>	491
<i>Драгољуб Живојиновић, Велика Британија и проблем Црне Горе 1914—1918. године</i>	503
<i>Борђе Кнежевић, О списку 303 виших српских официра нађеном у бечком архиву</i>	519
<i>Милан Ванку, Улога великих сила у разбијању савеза Мале Антанте</i>	529
<i>Јован Бојовић, Став балканских комунистичких партија према променама у Њемачкој 1933. године</i>	541
<i>Душан Лукач, Утврђивање основних праваца и метода експанзије трећег рајха према југоистоку Европе по доласку нациста на власт 1933. године</i>	547
<i>Andrej Mitrović, Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropa — Politik 1914—1941</i>	559
<i>Јован Марјановић, Борђе Радишић, Перо Морача, Ослободилачка борба у Југославији и култура 1941 — 1945 године</i>	573
<i>Mihail Andreev, Le developpement des charges de l'administration provinciale du Second Etat bulgare (1185—1396)</i>	587
<i>Мехмед Беговић, Да ли је римско право утицало на шеријатско право</i>	593

Владимир ДЕДИЈЕР

Српска академија наука и уметности
Београд

МЛАДОБОСАНЦИ И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА

Овај рад жели да отвори нека битна питања настанка идеје југословенства међу револуционарном омладином у бурним годинама уочи првог светског рата, а нарочито међу младобосанцима. У којој су мери услови окупације у Босни и Херцеговин утицали на прихватање идеје југословенства, како су друштвене прилике у Словенији, Хрватској и Црној Гори условиле појаву југословенске идеје, шта је спајало револуционарну омладину југословенских народа под влашћу Аустро-Угарске у њиховој револуционарној акцији, у чему је суштина била југословенске идеје тих револуционарних организација, у којој мери су ту идеју прихватале поједине политичке групе у Србији, Хрватској, Словенији и другим југословенским земљама, да ли су младобосанци и њихови једномишљеници међу хрватском, словеначком и српском омладином представљали мањину у погледу својих схватања југословенства у друштвеним срединама у којима су деловали или не, то су само нека од питања која аутор жели да отвори у овоме раду.

Од примарних историјских извора који могу да баце светло на став и мотиве младобосанаца према идеји југословенства, аутор је узео, прво, истражне и судске списе процеса против завереника у сарајевском атентату, 28. јуна 1914. године. Иако су младобосанци већ 1911. године иступили у јавности с идејом узајамне помоћи међу јужнословенским народима, па су чак дали и одређене организационе форме своје раду на остварењу идеје југословенства, ипак овде почињемо с њиховим схватањима југословенства у јесен 1914. године, јер су тада њихове првобитне замисли добиле сасвим одређене конкретне форме пред лицем светске јавности, која је живо пратила ток процеса сарајевским завереницима, упркос чињенице да је први светски рат већ био избио.

Као прву ствар аутор жели да подвуче да чак ни сви учесници у сарајевској завери, који су били изведени пред суд, нису имали једнака мишљења о југословенском питању. То је био одраз општег гледања у јавном мњењу јужнословенских земаља. Разлике су биле очигледне између млађих и старијих завереника, па чак и међу старијом и млађом браћом у једној истој породици, како то показује

случај Вељка Чубриловића, учитеља, који је главом платио своје учешће у сарајевској завери, и његовог млађег брата Васе, гимназијалца, и једног од шесторице атентатора. То се јасно открило на самом суђењу:

Схватања браће Чубриловића су се разликовала и у питању односа Срба и Хрвата. Вељко је себе сматрао Србином и жудео је за ослобођењем Срба, а Васо је био Југословен. Када га је председник упитао да ли је он Србин, Васо му је одговорио да је он Србо-Хрват. А на питање председника шта значи то, он је одговорио:

„Значи да се не признајем само Србином и да не морам радити за Србију, него и за Хрватску“¹.

Принцип, Грабеж и Чабриновић такође су се изјашњавали за јединство Југословена, што су чинили и најмлађи завереници. Принцип је у току истраге и суђења више пута говорио о проблему југословенства.

На пример, на саслушању од 15. августа, он је пред истражним судијом изјавио:

„Политичко уједињење увек ми је лебдило пред очима и то је била моја основна мисао. За то је било потребно да се Југословени ослободе пре свега Шваба и Аустрије; јер свака несрећа која је задесила Југословене потекла је од Аустрије.

Овај дух развио се особито међу омладином у југословенским земљама и био је последица народног огорчења.

То, и све остало, побудило ме је да извршим атентат на престолонаследника, јер сам њега по његовој дјелатности сматрао веома опасним за Југословене.“

Судија:

„Да ли се у Србији могло запазити да тамо постоји намјера да Југословене ослободе од Аустрије?“

Принцип:

„О томе се у Србији није само говорило, него се то сматрало и моралном дужношћу; јер Србија је слободан део Југославије и сваки поштени Србин или Хрват очекивао је да ће Србија кад-тад ослободити Југословене“².

На саслушању од 17. августа 1914. године истражни судија је питао када је међу студентима организован националистички покрет, на што је Принцип одговорио:

„Овај покрет развио се поглавито кад је Цувај био комесар у Сарајеву и за вријеме балканског рата, најприје у Београду, а затим у Загребу. Објављен је један српско-хрватски алманах, заједнички рад српских и хрватских књижевних удружења.

Најзад је Академија издала заједнички рјечник, тако да је књижевно-културно уједињење већ било извршено. Смјеста је међу националистичком омладином створен радикални програм. Тај покрет међу националистичким студентима развио се у свим школама Хр-

¹ В. Богићевић, Сарајевски атентат — Стенограм главне расправе против Гаврила Принципа и другова, 102.

² NEFF, Prozess in Sarajevo.

ватске, Далмације и Босне, међу Славенцима и под Мађарима, то јест свуда гдје има Срба и Хрвата и уопште Југословена.

Будући да су напредњаци и стари Југословени били сепаратисти, ми млади поставили смо себи циљ да тај сепаратизам истријебимо, како би сви Југословени признавали и сматрали себе једном нацијом.“

Судија:

„Пошто је, дакле, културно уједињење, како кажеш већ било извршено, којим средствима и на који начин сте намјеравали да спроведете политичко уједињење?“

Принцип:

„Наша сарадња у часописима тежила је у првом реду да подиже национали дух, како народ не би усахнуо. Као примјер служило нам је уједињење у Њемачкој и, особито, у Италији, а у датом тренутку би се то уједињење спровело и код нас. Као такав тренутак замишљали смо европски рат, у којем би Србија и Југославија толико ојачале да би морале да отпадну од Аустрије.

Напомињем да су ово моје мисли и такође мисли идеалне омладине; али има их данас доста који друкчије мисле.

Судија:

„Јесу ли те ове твоје мисли и твоји идеали руководили при извршењу атентата?“

Принцип:

„Јесу, јер ако човјек заборавља себе али воли свој народ, он је кадар све да учини. Ми никад нисмо очекивали од Аустрије да ће ујединити Југословене, него смо очекивали да се Аустрија распадне као куга и изгуби међу нама Југословенима.“

Судија:

„Да ли су атентати који су се у току последњих година догађали у Хрватској и Босни такође били плод тих националистичких идеја?“

Принцип:

„Без сумње, јер атентати Јукића и Жерајића били су протест против Угарске и Аустрије, а исто тако и остали атентати. Моја је мисао била да свако ко има душу и саосјећа са напаћеним народом мора да протестује и изврши било шта, јер освета је слатка и крвава“³.

Грабеж је 4. јула пред судијом изјавио:

„Ја и Принцип расправљали смо више пута о тешком положају народа у Босни, о апсолутистичком режиму у Босни, тешком положају сељака и о насиљима вршеним над Србима. Затим смо говорили о политичком уједињењу свих Југословена са Србима под Аустријом, било под хрватским, српским или словеначким именом, у било ком облику, или као република или као федеративна држава, а у ту федерацију требало би укључити и Бугаре“⁴.

А на саслушању од 16. августа он је рекао:

„Када сам дошао у Србију, видео сам, огромну разлику између режима у Србији и у Босни. Уочио сам тежак положај наших људи и наших сељака у поређењу са слободом коју у Србији ужива сваки

³ Ибид.

⁴ Ибид.

грађанин. Из српских новина сам такође спознао истински зависни положај Југословена и њихово тешко стање, што из овдашњих новина, услијед цензуре, не би било могуће сазнати. Најзад, дошао сам у додир са српском омладином, која се чудила нашој равнодушности. Та омладина гледа на наш положај са друкчијег становишта и сасвим отворено критикује аустријску управу. Она критикује и оне кругове који су за везе са Аустријом, као и поступак Аустрије против Словена и против Србије. Све оно што сам запазио у Београду, затим рат и одушевљење подстакли су ме да у датом тренутку и сам жртвујем живот за добро Босне и Југословена уопште. Моја идеја-водиља била је само да овом народу и Југословенима користим, а да сам знао да би оно наше дјело могло проузроковати нешто супротно, то јест штету за Југословене, ја ово дјело никад не бих извршио“⁵.

Принцип је слична гледишта изразио и на суђењу:

„Ја сам националиста Југословен и тежим за уједињењем свих Југословена у коју било државну форму, а да се ослободе Аустрије“⁶.

Другом приликом Принцип је рекао да је и Илић југословенски националиста као и он, да жели уједињење свих Јужних Словена, али га је у том председник прекинуо:

„Под Аустријом“, на што је Принцип одговорио:

„Боже сачувај! Ја нисам био за династије. Тако далеко нисмо ишли него смо мислили уједињење, па какве буду прилике“⁷.

Међу омладинцима на суђењу једини је Никола Форкапић, бивши учитељске школе, Србин по народности, истакао своје неслагање са идејом уједињења Југословена. Он је био оптужен да је чуо од Васе Чубриловића за атентат али да га није пријавио властима. На суду је изјавио да је присталица старих радикала и да не жели политичко уједињење Срба и Хрвата, да сматра Босну и Херцеговину српским покрајинама, али да је против уједињења Србије и Босне. Босна треба да остане аустријска⁸.

Међу оптуженима налазио се и један столар, по имену Фрањо Садило, Хрват по народности, кога је државни тужилац теретио да је од Иве Крањчевића био примио бомбу и револвер Васе Чубриловића. Као што је Форкапић био великосрбин, тако је Садило био великохрват. Када га је председник запитао: „Волите ли Србе“, он је одговорио: „Кад их не видим. Мене Нијемци у радионици зову Grosskreat. Кад сам дошао у полицију, нисам знао за себе. Она три дана у затвору био сам изван себе“⁹.

Аустроугарске власти покушале су да скрију чињеницу да се међу завереницима налазе Хрвати и Муслимани, јер је службена теза била да је сарајевска завера и атентат дело Срба. Стога је Крањчевићево име Иво, чисто хрватско име, у извештајима за штампу, како за време истраге, тако и за време суђења, било промењено у Милан. Језуитски „Хрватски дневник“ објавио је већ 8. јула 1914.

⁵ Ибид.

⁶ В. Богићевић, оп. цит., 62.

⁷ Ибид., 70.

⁸ Ибид., 199.

⁹ Ибид., 253.

године један чланак демантујући да је Крањчевић католик и тврдећи да је то измишљотина српске пропаганде. Слично се поступало и с именима двојице других завереника, Мехмеда Мехмедбашића, који је после атентата био пребегао у Црну Гору и Булаге Буковца, који је у Београду у пролеће 1914. године помогао Гаврилу Принципу и друговима да набаве оружје. И Мехмедбашић и Буковац су били муслиманске вероисповести. У аустроунарском ултиматуму Србији уопште се не помиње Буковчево име, иако је он био главна веза између атентатора и Војина Танкосића, вође најборбенијег крила тајне организације „Уједињење или смрт“ у Београду¹⁰.

I

Већ из ових ставова младих завереника на суђењу сарајевским атентаторима, може се закључит да су *спољни фактори*, притисак окупатора, његова политика однаробавања и сејања мржње између појединих југословенских народа, највише утицали на младобосанце да прихвате идеју југословенства као остварење узајамне помоћи међу народима и вероисповестима у Босни и Херцеговини као једини могући пут даље борбе за еманципацију народних маса у свим видовима.

Године уочи првог светског рата заоштриле су сукобе између империјалистичких сила; Немачка у заједници с Аустро-Угарском убрзала је *Drang Nach Osten*. Југословенске земље представљале су због свог стратегијског положаја главни мост за продирање немачког и аустроугарског империјализма ка Средоземљу и Блиском истоку, а Босна и Херцеговина због свог истуреног положаја у Аустро-Угарској империји биле су од особитог значаја у остваривању ових стратегијских планова.

Међу југословенским земљама три области су биле од посебног значаја за планове германског империјализма; са запада на исток, Јадранско море, од Трста, па преко Хрватског Приморја, и Далмација, као једина чврста база у рукама Осовине Берлин—Беч, затим Босна и Херцеговина, и, коначно, Србија с кључевима долине Мораве и, од 1912. године, долине Вардара, на путу за Солун и Цариград.

Не треба губити из вида да су Босна и Херцеговина биле узрок великих сукоба међу великим силама још 1875—1878, што је довело до утврђивања новог баланса снага међу европским силама на Берлинском конгресу у лето 1878. године. Та равнотежа требало је да буде основа „будућег мира“, али је анексија Босне и Херцеговине 1908. године озбиљно упозоравала на заоштравање супротности међу великим силама, да би догађаји у Босни и Херцеговини у јуну 1914. године били непосредни повод и избијању првог светског рата.

За владајуће кругове у Берлину и Бечу основне сметње консолидацији југословенских земаља као главних полазних позиција за даља освајања према истоку и југу биле су, пре свега, независне Србија и Црна Гора, које нису хтеле да се подвргну тим плано-

¹⁰ Н. Тришић, Сарајевски атентат у свјетлу библиографских података, 40.

вима германских сила, затим сви револуционарни покрети у јужно-словенским земљама, под влашћу Хабзбурга, који су тежили ослобођењу и уједињењу свих јужнословенских земаља у једну заједницу. Ту платформу су имала како револуционарна удружења, као младобосанци у Босни и Херцеговини, тајно бачке друштво „Препород“ у Словенији, затим многобројна тајна револуционарна друштва у Далмацији и другим крајевима Хрватске, и коначно, револуционарна друштва југословенских студената у Бечу, Прагу и другим универзитетским центрима аустријских земаља.

Међу грађанским политичким круговима у Словенији, Хрватској, Славонији и Далмацији, Босни и Херцеговини, али и у самој Србији, мало је било истинских приврженика југословенске идеје. Десне политичке групе међу Јужним Словенима у Аустро-Угарској биле су против тог програма, као и један део политичких странака у Србији. Ако су и у Хрватској и у Србији неке грађанске политичке струје биле за идеју југословенства, оне су гледале, пре свега, да је искористе за натурање хегемоније једне или друге буржоазије другим јужнословенским земљама.

Али, чињеница је да је услед спољних фактора, услед појачаног притиска германског империјализма у годинама уочи првога светског рата, у напреднијим грађанским струјама у Хрватској и Србији, свест о неминовности међусобне сарадње југословенских народа због тих спољних фактора све више расла, иако у основи нису биле за потпуну и равноправну сарадњу југословенских народа. У суштини ниједан грађански покрет није био за ту врсту заједништва међу југословенским народима, али спољна опасност их је нагонила да се ипак ослањају једни на друге.

Још неоптерећени уским, шовинистичким утицајима својих старијих поколења или испољавајући их у мањој мери, млади нараштај у Словенији, Хрватској, нарочито Далмацији, а највише у Босни и Херцеговини, представљао је основну масу која је прихватала идеју југословенства у извесном смислу, ослобођену рачунице ко ће кога да зајашу у будућој заједничкој држави. А од свих југословенских земаља идеја југословенства у овом смислу, то јест ослободилачком и одбранбеном, а уједно и дубоко антиимперијалистичком, имала је највише упоришта међу омладином свију националности и вероисповести баш у Босни и Херцеговини, јер је историјски Босна и највише патила због верске и националне закрвљености народа једног те истог етничког корена.

Због тога један од најодлучнијих империјалиста свога доба, ако не и најсвеснији завојевач у Бечу, наследник хабзбуршког престола, надвојвода Фрањо Фердинанд, посвећује пуну пажњу Босни и Херцеговини и, како ћемо касније видети, жигосе идеју југословенства, идеју приближавања нарочито Срба и Хрвата као погубљену за стару Монархију и ратне циљеве удружених германских држава Немачке и Аустро-Угарске. Надвојвода Фрањо Фердинанд истовремено био је вешт политичар; једно је јавно говорио, а друго у пракси радио. На пример, за његовог живота био се распростро глас да је он пријатељ не-немачких народа у Аустро-Угарској, да је чак поборник уједињења Јужних Словена преко свога плана о реформи

Царевине. Тај план се називао у политичким круговима тријализмом, то јест да Јужни Словени у Аустро-Угарској треба да постану трећа федеративна јединица, упоредо с Аустријом и Мађарском.

Но тек када су архивски фондови Фрање Фердинанда отворени за научну употребу, почетком 1960. године, а нарочито када су проучени његови планови о преузимању престола у случају смрти цара Фрање Јосипа, добила се права слика о његовим политичким намерама. Те његове основне реформе Царства имале су четири обележја: прво, централизам и концентрисање све власти у рукама владара у Бечу, друго, јачање процеса германизације на штету не-немачких народа, који су чинили већину становништва Хабзбуршког Царства, треће, клерикализацију читавог политичког живота у наслону на католичке партије не само у Аустрији него, нарочито, међу Јужним Словенима, поглавито у словеначким земљама и Хрватској са Славонијом и Далмацијом, и, четврто, општу милитаризацију државе, далеко већу улогу војске у политичком животу земље¹¹.

У својим плановима за реформу Царства, надвојвода Фрања Фердинанд предвиђао је за Босну и Херцеговину посебан статус. Пре свега, обе покрајине требало је подвести под директну управу Беча, уз истовремено потискивање мађарског капитала из Босне и Херцеговине у корист интереса финансијских кругова у Аустрији с којима је надвојвода био и пословно повезан.

Надвојвода Фрања Фердинанд почео је да обраћа пажњу на тријалистичке захтеве 1903. године, када је у односима између Беча и Будимпеште избила криза. Енергични вођа хришћанских социјала др. Карл Луегер међу првима је надвојводи указао на могућност да се идеја тријализма може искористити за застрашивање мађарског племства. Тако се надвојвода Фрања Фердинанд прихватио овога плана, придобивши нарочито десне политичке кругове у Словенији и Хрватској који су били под политичким утицајем клерикализма.

Али јачање националне свести међу Јужним Словенима у оквирима Монархије добило је нов полет после 1903. године. Тај је покрет био уперен како против Беча, тако и против тешких услова које су мађарски властодршци наметали Хрватској. После догађаја 1904—1906. године, кад су се мађарско-аустријски односи заоштрили, и кад је постало очигледно да Хабзбуршка Монархија постаје све зависнија од Немачке, међу радикално-либералним политичарима у Хрватској (Хрватима и Србима) јавила се идеја да су дани Монархије избројани. Тако је дошло до Ријечке резолуције, а ускоро затим и Задарске. Истовремено, расположење у народу у југословенским покрајинама показало је надвојводи Фрањи Фердинанду да позиције двора слабо стоје. Приликом посете Фрање Фердинанда Дубровнику и Требињу дошло је до оштрих демонстрација.

После тога надвојводини политички људи саветују му опрезност према плану тријализма, нарочито „ако долази одоздо, из маса“. И, коначно, сам надвојвода Фрања Фердинанд лично је открио сву закулисну игру око тријализма у својим Поверљивим политичким

¹¹ В. Дедијер, Сарајево 1914, види главу Седму: „Фрања Фердинанд и реорганизација Монархије“.

инструкцијама за преузимање престола од маја 1914. године, када је изричито рекао:

„На тријализам треба гледати као на средство за сузбијање Маџара. По мом мишљењу, то остаје само један разуман инструменат за уношење страха међу мађарске шовинисте, али који у исти мах не може да донесе истинске користи династији и Аустрији.

Као прво треба констатовати да су Јужни Словени више или мање непоуздани као политичари. То се може видети у Хрватској, а однедавна и у Босни. И ко може гарантовати да ће та нова државна јединица у оквиру Монархије, која би се састојала од Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације с Приморјем, а којој би била припојена Крајњска, а можда и део Штајерске — увек бити на страни Аустрије. Могућно је да би се постојеће тешкоће само повећавале уколико би три владе, три парламента, три делегације морале да делују заједнички, док би јужнословенска државна заједница остала на страни Мађарске, којој интереси круне никако не могу лежати на срцу“¹².

С друге стране, канцеларија надвојводе Фрање Фердинанда наставила је да шири вести у јавности, а нарочито преко оданих клерикалних политичара у словенским земљама, да је надвојвода за — тријализам.

II

Идеја југословенства међу младобосанцима и другим омладинским револуционарним друштвима у југословенским земљама, уочи првог светског рата, ницала је *спонтано*, услед притисака окупатора споља и изнутра, настављајући се на традиције узајамне помоћи у невољи међу сељаштвом у свим јужнословенским земљама кроз векове, а такође и *организовано, идејно* преко истакнутих појединаца присталица југословенске идеје на јужнословенском тлу, као и напреднијих струја у политичким партијама не само Србије, него и Хрватске и Словеније.

Етнички веома блиски, југословенски народи, услед историјских прилика, налазећи се на Балканском Полуострву, мосту између Европе, Блиског Истока, Азије и Африке, вековима су били изложени страним најезадма, поробљавању, насилној евангелзацији или исламизацији. Због тога је идеја узајамне помоћи, „Сложни — бити ћемо можни“, имала корена још у периоду патријархалне демократије. У случају спољне опасности, настајала би општа опасност за читаво село, жупу, племе, па је становништво у оквирима патријархалног начина живота, искивало и одговарајуће одбрамбене механизме, међу којим је примена идеје узајамне помоћи, опште, колективне одбране, договора између појединих села, жупа и племена у сврху изградње најпогоднијег система одбране и припреме за борбу.

С обзиром да су се супротности међу великим силама око Балкана у току историјског процеса империјализма саме продубљивале, није чудно да је та традиција узајамне помоћи у циљу само-

¹² NEFF, Thronwechsel.

одбране, у годинама великих криза, поново изрођавала из историјске прошлости као најефикасније оружје за самоодржање југословенских народа. Наравно, то није био јединствени процес, јер су велике силе са својим политичким, културним и верским институцијама радиле у тим кризним ситуацијама на цепању југословенских народа и њихове одбранбене моћи, користећи при томе чињеницу развитака националних буржоазија у појединим земљама на југословенском тлу, које су тежиле својој хегемонији.

То је историјска појава која се опажа у свим периодима наше историје. Нека ми не буде замерено, на извесној дигресији од анализе услова настанка југословенске идеје у годинама уочи првог светског рата, ако се упустим у приказивање идеје узајамне помоћи у току другог светског рата. КПЈ и Јосип Броз Тито су још од првих дана окупације истакли борбени позив „братства и јединства“, не наслањајући се при томе на било какав класични постулат стратегије и тактике Коминтерне, него пре свега на испробана искуства и на живу стварност у покореној земљи у којој је дивљао геноцид. У своме говору крај Сутјеске, у селу Љубињу, Ј. Б. Тито је поводом оснивања Четврте црногорске бригаде, 17. јуна 1942. године рекао: „Петоколонаша су увијек сијали сјеме раздора међу народима ове земље... Ми ћемо бити сијачи братства међу народима...“ У прогласу ПК КПЈ за Србију од јула 1941. године, који је Тито био прегледао, каже се: „Српски народе! Неслушај оне који те хушкају против братског хрватског и других народа. Непријатељ свуда пружа своју отровну жаоку; он хоће да посеје мржњу међу народима. Његово је гесло: завади па владај, а наше братство с народима у борби против окупатора и његових слугу.“ Говорећи на седници ЦК СКЈ поводом 40-годишњице КПЈ у Београду, 19. априла 1959. године, Ј. Б. Тито је рекао: „Требало је савладати вјерску и националну мржњу, требало је спријечити даље међусобно, братоубилачко истребљење, које су започели усташе Павелића са српским живљем у Хрватској, а четници над муслиманским становништвом у Босни, и зато је од самог почетка наше борбе на нашој борбеној застави била исписана парола „Братство и јединство“.

С гледишта методологије очигледно је да међу историјским периодима који се смењују истовремено има и прекида и континуитета. Историја се никад не понавља, а прекиди никад нису потпуни. У том светлу аутор посматра и феномен узајамне помоћи. Елементи старог не ишчезавају коначно, већ се преображавају и настављају да живе у оквирима нових услова.

А ти нови услови, у годинама уочи 1914. године, били су обележени порастом супротности међу водећим силама, борбом за колоније, тржишта, сировине и области од стратешког значаја. Босна и Херцеговина биле су од 1878. године у колонијалном положају, а у годинама уочи рата притисак Хабзбуршке царевине све је био већи у тим двема провинцијама, можда јачи него у било којој јужнословенској земљи, па отуда идеја узајамне помоћи међу различитим народностима у Босни и Херцеговини, идеја југословенства, избија посебном снагом, нарочито међу омладином, која није била у толикој мери затрована шовинизмом и верском нетолеранцијом. „Мисао

југословенства је ника где је најпотребнија“, објашњавао је Гаврило Принцип на суђењу атентаторима¹³.

Узроци који су условили појаву младобосанаца, и који су погодвали њиховом интелектуалном и политичком оформљењу, необично су сложени. Али, нема сумње, да је пре свега, погоршање политичких и економских прилика у Босни и Херцеговини, у првој деценији овога века подстакло младобосанце на акцију, а посебно да прихвате идеју југословенства.

Године 1908. дошла је анексија Босне и Херцеговине. Две године касније цар Фрањо Јосиф посебним царским писмом-патентом октроисао је устав. По томе уставу створен је парламент (Сабор), који није имао права да бира, надгледа и контролише рад извршне власти (члан 31. Устава). На челу земаљске владе био је наименован поглавар, генерал. Земаљску владу је контролисало Заједничко министарство финансија у Бечу. Сабор није имао ни своје представнике у Делегацијама у Бечу, него је само у неким другостепеним питањима од локалног значаја, имао права да даје своја мишљења.

Осим тога читав изборни систем био је недемократски. Од деведесет и два члана Сабора, двадесеторица су били такозвани вирилисти, које је именовао лично цар Фрањо Јосиф, не водећи при томе рачуна о пропорционалности појединих националних група у Босни и Херцеговини. Седам вирилиста били су римокатолици, а свега пет православци, иако је у Босни и Херцеговини било готово два пута више православних од католика. Председника и подпредседника Сабора такође је именовао Беч. За председника Сабора постављен је један Муслиман, упркос чињеници што су Срби, у то време, представљали најмногбројнију националну групу у Босни и Херцеговини. Циљ овакве политике Беча био је да изазива што већу поцепаност и мржњу међу становништвом Босне и Херцеговине.

Остали чланови Сабора били су изабрани на основу ограниченог бирачког права. Гласачи су били подељени по свом друштвеном и верском статусу. Велепоседници (аге и бегови) слали су по једног представника на сваких 80 гласача, становници градова и касаба на сваких 2.300 гласача, а сељаци на сваких 10.000 гласача. Омладина није имала право гласа. Право гласа имала су само лица преко 24 године старости, а право кандидовања само лица изнад тридесет година.

Од 1910. године опште политички услови у Босни и Херцеговини још су се више погоршали, нарочито када су 1913. године уведене Изнимне мјере, којима су политичке слободе још више скучене.

Аустро-угарске власти су сасвим занемариле и аграрно питање. Кметови су и даље остали под феудалним игом као под турском влашћу, иако је Аустро-Угарска на Берлинском конгресу 1878. године добила мандат за окупацију Босне и Херцеговине под условом да реши аграрно питање и ослободи кметове од турског феудализма. Беч и Пешта нису хтели ни да чују да се уведе обавезно ослобођење кметова. Уместо тога проглашен је принцип „постепеног добровољног ослобођења кметова“, које је ишло тако споро да би требало више од стотину година да доведе до неких практичних резултата. У Са-

¹³ В. Богићевић, оп. цит., 143.

рајеву је основана Привилегована аграрна банка, као филијала пештанске Комерцијалне банке, која је почела да даје кметовима зајмове, како би могли да се откупљују. Али, интерес је био тако висок, да су кметови имали слабе користи од ове банке. То је довело до немира по селима, па је 1910. букнуо велики „сељачки штрајк“, нарочито у северним крајевима Босне, па је поглавар генерал Потјорек морао да изведе регуларне трупе да гуше побуну посавских села. Те године више од 13.500 кметова и сељака било је присилно удаљено са земље зато што нису били у могућности да плате порез држави и трећину велепоседицима. А истовремено је било у току 56.000 судских процеса против сељака и кметова¹⁴.

На суђењу атентаторима Гаврило Принцип је у два маха, а Недељко Чабриновић једанпут поменуо тежак положај кметова. Кад је председник судског већа упитао Гаврила Принципа шта он подразумева под патњама народа, Принцип је одговорио:

„Што је потпуно осиротио, што га сматрају стоком. Сељак је осиротио, упропастили су га потпуно. Ја сам син сељака и знам како је на селу. Зато сам хтио да се осветим и није ми жао“¹⁵.

У Бечу је било више политичких струја међу владајућим круговима а међу њима се истицала нарочито „ратна партија“ којој је на челу био наследник престола, надвојвода Фрања Фердинанд. Ова струја је захтевала да се у Босни и Херцеговини заведе још оштрији курс, како на селу тако и у градовима. Како се види из Заоставштине Фрање Фердинанда, као и из архива његове Војне канцеларије, он је држао директне везе с војним командантима у Босни и Херцеговини и преко њих спроводио строжији курс у двама провинцијама, него што је то чинио службени Беч.

Ратна струја у Бечу, захтевала је, пре свега, још веће ограничење политичких слобода у Босни и Херцеговини, оштрије мере према побуњеним сељацима, убрзанију колонизацију, као и појачану клерикализацију и германизацију живота у Босни и Херцеговини.

Кад је генерал Потјорек наименован за поглавара Босне и Херцеговине и шефа земаљске владе, војска је, потпомогнута Фрањом Фердинандом, узела још већег учешћа у акцији прозелитизма. У једном писму Војној канцеларији надвојводе Фрање Фердинанда од 3. марта 1913. године. Потјорак предлаже да држава да помоћ католичкој цркви за изградњу педесет католичких цркава у Босни и Херцеговини: „Римокатоличка црква у Босни и Херцеговини мора да буде потпомогнута брзо и издашно, јер су у питању не само верски него и политички и династички интереси“¹⁶. Маргути је у својој књизи изнео разговор с Фрањом Фердинандом о разликама које постоје између католика и православних, између Хрвата и Словенаца, на једној страни, Срба, на другој. Надвојвода је одговорио: Природно је да католици морају да имају предност“¹⁷ Кристофи је, такође, за-

¹⁴ Б. Перин, Економски развитак села од 1787—1928, Споменица (уредио Поро Слијепчевић, 288.

¹⁵ В. Богићевић, оп. цит., 72.

¹⁶ МА МКЕФФ, 8—13/1913.

¹⁷ Marguti, Albert, La Tragedie des Habsbourgs, Memoires d'un aide de camp, s. 126.

бележио да је надвојвода „желео да спречи ширење православља преводећи што је могућно већи број Срба у наручје католичке цркве“¹⁸. У погледу политике према некатоличким националним групама у Босни и Херцеговини, надвојвода је саветовао свом шефу Војне канцеларије Брошу да би најбољи био следећи метод: „Најпре их треба све (православце, муслимане и католике) ставити у неки котло, а затим пустити да католици испливају на површину“¹⁹. Ове намере Фрање Фердинанда, као и политичких струја које су га подржавале у Бечу, дошле су до пуног изражаја, у току светског рата, када се отпочело с првим геноцидним мерама против српског становништва у Босни и Херцеговини; претече отвореног геноцида у другом светском рату.

У Заоставштини Фрање Фердинанда налази се више докумената који говоре о везама надвојводе и његових људи с др. Николом Мандићем, председником десне политичке организације у Сарајеву, Хрватске народне заједнице; није случајно у другом светском рату тај исти др. Никола Мандић постао председник владе Павелићеве НДХ.

Надвојвода Фрањо Фердинанд радио је и на јачању германског елемента у Босни и Херцеговини. До доласка на положај генерала Потјорока за поглавара Босне и Херцеговине постојале су само две немачке школе, а само у 1912. години уз директну помоћ Фрање Фердинанда, отворено је још пет немачких основних школа. Та германизација као и борба за опстанак српскохрватског језика, били су један од силних потстицаја српске, хрватске и муслиманске омладине да нађу заједничку платформу против окупатора. На суђењу је Трифке Грабеж рекао „да у Аустро-Угарској Словени не уживају једнака права с другим народима, да је њихов културни развитак угрожен, да немају довољно основних школа, гимназија ни универзитет. Претседник је оповргао његово тврђење, на што је Грабеж добацио: „Што побијате оно што сваки поштен човјек мисли“²⁰.

Младобосанци, свих народности, удружили су се спонтано у борбу за опстанак, дух и чистоту српскохрватског језика, а међу њима један од најагилнијих трудбеника на овом пољу био је још од 1911. године млади Иво Андрић, први председник Српско-хрватске напредне омладине. Аустро-мађарска бирократија исковала је свој српскохрватски језик у Босни, пун германистичких конструкција, који је продирао преко судова и других службених установа и тровао народни језик. Млади нараштај на том пољу нарочито је следио Петра Кочића, који је указивао да то није само пука случајност, да чиновници, људи послати у Босну и Херцеговину из разних крајева многонационалне Хабзбуршке Монархије, не чине то из нехата, из лењости да савладају језик. Кочић је указивао на намеру окупатора да таквом праксом ослаби народни језик, један од најбитнијих одбрамбених механизма индивидуалитета народа и његове културе.

¹⁸ Kristoffy J., Magyarország kalvariája, II, s. 413.

¹⁹ Ch. Leopold, Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wellen, s. 187.

²⁰ В. Божићевић, оп. цит., 88.

Иво Андрић је у више махова говорио и писао о Кочићевој борби за народни језик²¹, подвлачећи да је „Петар Кочић добро осећао да није филолошка ствар у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију и експлоатацију. Он је то осетио као што је херцеговачки калуђер Јоаникије Памучина, у своје време, врло реалистички запазио да смо чак и под Турцима „изгубили све своје ријечи и чисти свој говор“, или као што је Кочићев земљак Васа Пелагић, четрдесет година пре Петра Кочића, поставио питање језика на турским судовима у Босни. Изведен пред Велики Меџлис у Сарајеву, Пелагић је, као што у својој Аутобиографији прича, „први натјерао у Босни Велики Меџлис у Сарајеву да пише испите српски, велећи да он неће друкчије говорити“²².

Осврћући се на борбу не само за чистоту облика него и за дух, па и сам опстанак језика, Андрић је исказао следећу историјску оцену:

„У Сложеном односу између окупатора, експлоататора Аустро-Угарске Монархије и народа Босне и Херцеговине питање језика поставило се од самог почетка, а Петар Кочић га је поставио са оштрином коју је данас већ теже разумети, али која је била оправдана и неопходна. (Сетите се само борбе коју су за свој језик водили у XIX веку сви остали словенски народи Аустро-Угарске Монархије), окупаторска управа је донела, пре свега, немачки језик у све веће установе и важније гране живота. А онде где је народу остављен његов језик, код нижих власти, у школама итд., ту је претила друга опасност, опасност да се тај језик исквари и потвори, изнутра подрије и разводи, до те мере да се свде на неки убоги и нижи ред говора за међусобно споразумевање нижих између себе и колико је неопходно, нижих са вишима, на говор ни српски ни хрватски, говор без духа и сока, без лепоте и стила, без везе са традицијом и живим изворима широког народног језика, а са унапред подрезаним и ограниченим могућностима културног развитака...“²³

III

Све наведене чињенице доводе до закључка да је заостравање међународних супротности, као и друштвених супротности у самој Босни и Херцеговини, довело спонтано до оживљавања механизма узајамне помоћи и ослоња међу становништвом двају покрајина разних националности и вероисповести. Но, идеја југословенства, схваћена у том смислу, не би могла да узме толико маха међу младобосанцима, да није утицао и идејни, организациони чинилац. И други јужнословенски народи прелазили су кроз сличне историјске услове у другим јужнословенским земљама и тамо се појачавао при-

²¹ Иво Андрић, предавање „Земља, људи, језик у делу Петра Кочића“, одржано поводом 35-годишњице Кочићеве смрти, одломљено у целини и у одломцима у више публикација с Андрићевим посебним надопунама.

²² И. Андрић, Нешто о Кочићевој борби за народни језик, „Настава језика и књижевности у средњој школи, Београд 1951, 1—2, 4.

²³ Ибид. 3.

тисак споља (у Србији и Црној Гори) или терор у унутрашњем животу у свим видовима (у словеначким покрајинама, у Хрватској, Славонији, Хрватском Приморју, Далмацији). На тај начин међу младобосанцима идеја југословенства добивала је снажан подстицај и због њихових веза с револуционарним друштвима у другим јужнословенским земљама; идеја узајамне помоћи међу јужнословенским народима само је јачала потребу за приближавањем различитих народности и вероисповести у самој Босни и Херцеговини. Тако је платформа југословенства младе генерације у јужнословенским земљама у годинама уочи другог светског рата имала одбранбени, ослободилачки карактер; у њој није било хегемонизма једног народа над другим, него је, пре свега, имала универзалнији карактер, у основи дубоко антиимперијалистички.

Сви првооптужени на процесу сарајевских атентатора истакли су да им је циљ био револуционарно уништење Аустро-Угарске и ослобођење Јужних Словена. Принцип је неколико пута изјавио да је он револуционар, да мрзи Аустрију и да она треба да буде уништена²⁴. Недељко Чабриновић је у истрази рекао да је Аустрија трула, на што је председник затражио да то образложи. Одговорио је: „Једна држава која није национална, која тлачи друге, не може се сматрати јединственом, у њој нема веза, него проста дисциплина. Сва јој је сила на бајонетима²⁵. Васо Чубриловић је дефинисао да бити националиста „значи да се мора борити да његов народ дође на онај степен на којем су и други народи“. А када га је председник касније запитао на каквим принципима почива уређење Аустро-Угарске Монархије, Чубриловић је одговорио: „Могу казати то да у Аустро-Угарској Монархији владају Нијемци и Мађари, а Словени да се притишћу²⁶. Крањчевић је изјавио да је он хтео да протестује „против немачког утицаја, који нас убија“. Он је окарактерисао Аустрију као немачког сателита, који издаје наређења против Словена²⁷.

На ове позиције младобосанци су дошли, пре свега, на основу свога сопственог животног искуства, истина временски кратког, али садржином богатим. Гаврило Принцип сам износи како је све до 1910. године, у свом дечаштву, живео у атмосфери неповерења према другим вероисповестима и народностима у Босни и Херцеговини, али га је лично искуство навело да се почне ослобађати националистичке искључивости. Те године је био прешао из трговачке школе у гимназију и имао је тешкоћу с латинским и грчким. Међу ђацима трију вероисповести владала је велика затегнутост, баш као и међу њиховим родитељима. Једног дана Принцип је био болестан па није дошао на предавање. Професор га је позвао идућег часа, а он се испричао да је био болестан. Професор је питао да ли може неко од његових другова да потврди ту чињеницу. Док су се ђаци Срби смешили и ћутали, један Хрват, по имену Крањчевић, дигао се и потврдио да је Принцип рекао истину. За време одмора, Принцип је пришао Крањчевићу, који је тај сусрет забележио на следећи начин:

²⁴ В. Богићевић, оп. цит., 64.

²⁵ Ибид. 38.

²⁶ Ибид. 122.

²⁷ Ибид. 182.

„У одмору приђе ми Гавре и захвали се на пријатељској помоћи, која га је изненадила јер сам Хрват и нисмо пријатељи, а његови познаници Срби смијали су се његовој неприлици, не мислећи да му помогну. Од тога смо се дана спријатељили, па смо се чешће састајали и разговарали. Нашли смо да једнако мислимо и осјећамо, а како смо имали један у другога пуно повјерење, то смо се братски завољели“²⁸. Није чудо да су Принцип и Крањчевић после били и у сарајевској завери.

Све до 1910. године српски и хрватски ученици, па чак и они напреднији, имали су засебна тајна удружења. Међутим, појачани терор у Хрватској утицао је и на српско-хрватске односе у Сарајеву. Хрватски и српски студенти у Бечу и Прагу дошли су до закључка да је за ефикасно супростављање новом валу аустроугарског терора потребно основати заједничка удружења. То је утицало на напредне српске и хрватске ђаке у Сарајеву и подстакло их да оснују Српско-хрватску напредну организацију, као заједничко тајно удружење. Оно је основано крајем 1911. године. Иво Андрић је постао његов први председник. Чланови су имали и своју значку, састављену од хрватске и српске тробојнице.

Кад се чуло за ново удружење средњошколаца, и великосрби и великохрвати почели су га нападати. Чланови нове организације називани су „камелеонима“ и издајницима свога народа²⁹. Гаврило Принцип био је један од првих ђака који је приступио новом удружењу. У једном писму написаном 7. априла 1912. године пријатељу Марку Маглову, студенту, који га је једно време подучавао, Принцип је описао какво стање влада међу средњошколцима, додавши да је тешко радити у таквој атмосфери. Маглов га је пре тога замолио да му јави каква је ситуација. У опширном одговору, Принцип износи историјат стварања новог друштва и жестину напада шовиниста: „Они су нас отпочели одмах да нападају свим могућим изразима и нарочито су нам пребацивали да нисмо Срби. Настао је дубок јаз и страшна мржња међу нама... Ми смо учинили све што смо могли да ствар уредимо и да учинимо крај безумној и ништавној мржњи“³⁰.

Отвара се питање ко је директно идејно и организационо утицао на младобосанце да створе тајно удружење Српско-хрватска напредна организација. Већ смо навели речи самих сарајевских завереника да су развој догађаја у Србији после 1903. године, појачани притисак Аустро-Угарске на Србију, као и отпор у Хрватској, Ријечка и Задарска резолуција, створили и у Сарајеву погодну климу за приближавања хрватских, српских и муслиманских ђака. Али, на сам програм рада Српско-хрватске напредне организације нико више није непосредно утицао него књижевни критичар Димитрије Митриновић, и сам један од старијих младобосанаца. То потврђује и Гаврило

²⁸ И. Крањчевић, Успомене једног учесника у сарајевском атентату, 28—29.

²⁹ Ц. Поповић, Прилог историји сарајевског атентата, „Политика“, 31. март, 1928. године.

³⁰ В. Богићевић, Млада Босна, 130—133.

Принцип који у писму Маглову вели „да се ново друштво држи Митриновићевог револуционарног програма“³¹.

Према истраживањима која су вршили Предраг Палавестра и аутор овог рада, Димитрије Митриновић при изради свога програма узео је у обзир и Револуционарни статут Милана Прибићевића. Према једној забелешци Адама Прибићевића, која се налазила у поседу др. Стојана Прибићевића, Милан је написао свој Програм у Грацу, где је био официр у Елитном пуку грофа Ковенхилера“. У пуку је била већина Немаца, али и Југословена, Чеха, Румуна и других националности: аустријска интернационала. Милан је ушао у круг официра напредних погледа, књижевно образованих, који су се занимали за политичка и социјална питања. Било је међу њима и револуционара. Милан је био стални претплатник ревије немачких социјалдемократа „Sozialistische Monatshefte“. У свој Програм Милан је унео и тачку револуционарног уништења Аустро-Угарске, чак и уз помоћ индивидуалног терора. Према забелешци Адама Прибићевића, официри из тог напредног кружока у Грацу, међу којима је био и Милан Прибићевић, спремали су били и атентат на Фрању Фердинанда, приликом маневара у Штајерској. У њему су видели затуцаног клерикалца и реакционара, сметњу модернизацију и реформирану државу. Милан га је видео на банкету официрском и причао ми је да је имао мртве, оловне, крокодилске очи“³².

Тачан наслов Прибићевог програма је гласио „Статут Организације у циљу ослобођења Јужних Словена: Словенаца, Хрвата и Срба“. У програму Димитрија Митриновића има доста места која подсећају на програм Милана Прибићевића па чак и стилски.

Митреиновићев програм прошао је кроз неколико редакција. Митриновић је приликом посете Београду 1912. године показао свој нацрт управи „Словенског југа“, професору Божи Марковићу, а на своме нацрту радио је још у Загребу у јануару и фебруару 1912. године, када је био болестан од запаљења плућа у Болници Милосрдних Сестара. Ту су хрватски студенти давали своје примедбе на Митриновићев програм. Али стоји чињеница да је Митриновић основни нацрт имао још 1911. године у Сарајеву, да га је дискутовао с младобосанцима, па је тако тај програм постао и основа за рад Српско-хрватске напредне организације.

Према аустријским службеним извештајима на редакцији програма у Београду радио је и Јован Скерлић³³. Значајно је да су од београдских јавних радника међу младобосанцима највише угледа имали они који су заступали идеје о сарадњи између Срба и Хрвата, у првом реду Јован Скерлић и Јован Цвијић. Скерлић је био присталица југословенске идеје. Заступао је гледиште да би у књижевном језику и писму Срба и Хрвата требало постепено уклонити све разлике. Сматрао је да Срби треба да прихвате латиницу, а Хрвати штокавски дијалект источног наречја. Скерлић је писао у „Зори“

³¹ Ибид.

³² Заоставштина Адама Прибићевића, била до 1976. године у поседу др Стојана Прибићевића.

³³ Архив Босне и Херцеговине, Пресуда бањалучког велеиздајничког процеса, с. 59 (IV-14).

и другим листовима и часописима младобосанаца. Хабзбуршке власти су забраниле сва Скерлићева дела, укључујући његову историју српске књижевности. До краја живота он је остао један од идола младобосанаца. Кад је умро, Принцип му је у име босанске омладине, 16. маја 1914. године, носио венац на погребу, само неколико дана пре него што ће напустити Београд у правцу Сарајева да би убио Фрању Фердинанда. С Принципом су венац носили Булага Буковац и Владета Билбија. Том приликом су били фотографисани и та фотографија је била изложена у излогу Цвијановићеве књижаре. Своме брату Николи, Гаврило је поводом Скерлићеве смрти написао писмо, почињући га речима: „Умро је највећи човјек Србије“³⁴.

Отвара се питање како су младобосанци и друга јужнословенска друштва са сличним идеолошким коренима имала став према питању индивидуалитета сваког југословенског народа, да ли су заступали тезе о спајању свих народа у један, дакле неку врсту интегралности и националне асимилације?

У том погледу међу младобосанцима су постојале различите струје, Владимир Гађиновић је заступао тезу индивидуалности сваког народа, а стварање само политичке заједнице свих јужнословенских народа. Други су тежили интегралности, сматрајући да сви народи треба да се споје у један. У том погледу занимљива је еволуција Димитрија Митриновића. Он је једно време био за интегралитет на културном плану, па према томе и у националном, али у практичним политичким програмима био је присталица федералистичког државног уређења, чак републиканског, па и социјалистичког. После победа Србије 1912. године, био је загрејан за федерацију, којој би Србија била окосница. Али, после првог светског рата, стао је на позиције оних младобосанаца који су преке социјал-револуционара Натансона дошли у додир с бољшевичком партијом (Мустафа Голубић и други). На састанку у Лондону, посвећеном годишњици Нике Жупанича, Димитрије Митриновић је одржао предавање у коме је заступао тезу да Југославија треба да буде део балканске федерације социјалистичких земаља. Овај докуменат је пронашао у Митриновићевој заоставштини у Енглеској³⁵. Митриновић је до краја живота остао на приближно истим позицијама. За време другог светског рата Митриновић је упутио уреднику листа „Њуз Кроникл“, на дан 1. јуна, 1943. године писмо протестујући против Драже Михајловића, тражећи укидање предратних антикомунистичких закона Краљевине Југославије, као и да два три партизанска представника уђу у заједничку владу. А што се тиче будућег уређења југословенске државе, опет је заступао тезу балканске федерације, овога пута само међу свим Јужним Словенима, укључујући и Бугаре³⁶.

И у другим југословенским тајним друштвима с којима су младобосанци имали везе постојала су различита мишљења око културног јединства Јужних Словена. Тако је хрватски омладинац Љубо

³⁴ Музеј града Сарајева, Збирка Лбедева, према казивању Божицара Томића.

³⁵ The New Atlantic Foundation, Richnend, Surrey.

³⁶ Ибид.

Леонтић заступао тезу интегралне културе, нарочито у својим чланцима 1914. године. Иста дилема постојала је и међу члановима словеначког тајног друштва „Препород“ с којима су младобосанци били посебно повезани. Једна струја у „Препороду“, којој су припадали Франце и Владислав Фабјанчич, оснивачи друштва, затим Ловре Клеменчич и још неки други. Њихов став најбоље је изразио Евген Ловшин у једном писму од 19. октобра, 1913. године: „Хоћемо да путем културног и политичког уједињења свих Југословена зауставимо пропаст српског, хрватског и словеначког живља у Аустрији“³⁷.

Друга група, састављена махом од литерата и песника, заступала је тезу културног идентитета и интегритета словеначког народа у оквиру будуће југословенске заједнице. Та такозвана прешерновска линија постала је изразитија нарочито крајем 1913. и 1914. године, иако је Август Јенко већ у првом и петом броју листа „Препород“ заступао ту тезу. Поред њега, прешерновци су били Јуш и Фердо Козак. Сусрети препородоваца са Цанкаром допринели су јачању тежњи ка културном интегритету Словенаца³⁸.

Младобосанце и препородовце нарочито је зближила спољна опасност. Словенија, најсевернија јужнословенска земља, била је изложена опасности германизације, као што су Босна и Херцеговина биле угрожене експанзијом германског империјализма. Ту мисао лист „Препород“ је истицао скоро у сваком свом броју све док није био забрањен. У броју од 1. јануара 1913. донео је песму у прози на српскохрватском језику под насловом „Међу нама још је силни Перун бог“, у којој се помиње Богдан Жерајић и подвлачи чињеница да су Словенци отпочели борбу против германизације. Песма се завршава речима:

„Не бојсте се друзи; не бојте се ништ', с вама, браћо, ми смо с босанских планина, неретванског краја; с вама душом, срцем и погубном стријелом, даром Перуновим-ми смо. Напријед само смјело, на скупно нам дјело-у велику борбу за Југославију.“

IV

У коначној оцени идеје југословенства код младобосанаца морамо узети у обзир и ставове најјачих политичких група у Словенији, Хрватској, Србији и Црној Гори, према концепту заједништва на основу узајамне помоћи који су заступали младобосанци и њихови једномишљеници међу хрватском и словеначком омладином.

Видели смо још раније да су главне политичке струје у Словенији, Хрватској, Србији и Црној Гори били противни идеји југословенства у револуционарном смислу, путем уништења Аустро-Угарске и на основу принципа равноправности народа. Ако су у појединим политичким партијама и биле неке струје за зближавање јужнословенских народа, свака од њих давала је своје тумачење идеје југословенства, у основи као механизма натурања хегемоније једне или друге нације над свим другим на југословенском тлу.

³⁷ Архив суђења Ивану Ендлихеру, Landsgericht Gratz, Vr. IX, 643/14.

Зато су младобосанци у том погледу бил 1914. године осамљени као масовни политички покрет. Интереси појединих буржоазија у јужнословенским земљама, настањајући се на локализму и пуну потпору верских организација, показали су се далеко јачи него младобосанци и њима сродна револуционарна друштва. Свим силама су гушене идеје узајамне помоћи, које су нарочито биле јаке у селима.

Као поборници-апостоли једне идеје, младобосанци су добрим делом сагорели за своје идеале, на стратиштима и у тамницама Аустро-Угарске. Мржња, распламсана од стране окупатора и других моћних институција, захватила је и манипулиране југословенске масе, па је у првом светском рату дошло до међусобног истребљења и праве братоубилачке борбе. Ако погледамо ратне дневнике генерала Потјорјека, који је командовао аустроугарским војним силама у нападу на Србију и Црну Гору, 1914. године, већину тих трупа сачињавали су Јужни Словени, хабзбуршки поданици; у огромној већини сељаци, које је стара династија знала кроз векове да у њиховом незнању и затуцаности, употребљава у многим ратовима за славу династије.

А када је велики покољ био завршен 1918. године, оно младобосанаца који су преживели изражавали су свој презир према тој мржи међу браћом која је надјачала њихове младићке идеале. Иво Андрић, пошто је у својим списима из првог светског рата осудио прогањање утамничених хрватских револуционара, бораца за братство и јединство међу Јужним Словенима, пошто је осудио геноцид против српског народа у Босни и Херцеговини, покушава да уђе у корене те мржње. Он у својој приповеци Писмо из 1920. године, коју је објавио у првом, свечаном броју обновљеног сарајевског „Прегледа“, 1946. године, каже: „... Босна је земља мржње и страха... Ја знам да мржња, као и гнев, има своју функцију у развоју друштва, јер мржња даје снагу, а гнев изазива покрет. Има застарелих и дубоко укорењених неправди и злоупотреба, које само бујица мржње и гнева могу да ишчупају и отплаве. А кад те бујице спласну и нестану, остаје место за слободу, за стварање бољег живота... Али оно што сам гледао у Босни, то је нешто друго. То је мржња, али не као неки такав моменат у току друштвеног развоја и неминовни део једног историјског процеса, него мржња која сама у себи налази своју сврху.“

И није се случајно Иво Андрић у свом даљем књижевном стварању свим својим талентом и свом својом зрелошћу борио против те мржње.

И међу другим младобосанцима који су преживели ратни покољ 1914—1918, на прсте се могу избројати они који су издали своје идеале из младости. Огромна већина, у новим животним условима, покушавали су да се прикључе оним покретима који су заступали идеју универзализма, идеју узајамне помоћи. Није случајно да су многи младобосанци постали комунисти-револуционери, међу њима Мустафа Голубић, Младен Стојановић, Тодор Илић, Владета Билбија, Бранко Загорац, Сретен Стојановић и многи други. Из редова њихових другова, присталица омладинских револуционарних друштава у Хрватској, Словенији и Србији, никли су многи комунисти-бунтовници, Павле Бастајић, Аугуст Цесарец, Бука Цвијић, Стево Галогача,

Бора Продановић, Рудолф Херцигоња, Марјан Стилиновић Владислав Фабјанчић, Ловро Клеменчић и читава плејада комунистичке интелигенције у старој Југославији.

MEMBRES DE LA „JEUNE BOSNIE” ET L’IDÉE YOUGOSLAVE

Résumé

Dans son travail l’auteur ouvre la question de l’origine de l’idée yougoslave parmi la jeunesse révolutionnaire en Bosnie à la veille de la Première guerre mondiale. Il propose la thèse que cette idée s’était formée, tout d’abord, spontanément, à cause de l’intensification de la pression de la part des autorités d’occupation austro-hongroises, ainsi qu’à cause de l’aggravation d’antagonismes entre les grandes puissances avant 1914 dans la lutte pour la Bosnie et l’Herzégovine. L’auteur voit des racines de l’idée yougoslave parmi les membres de la „Jeune Bosnie” aussi dans les vestiges de la démocratie patriarcale dans ces deux provinces yougoslaves, comme l’application de la défense collective générale en vue d’édifier le système le plus approprié de l’autodéfense et les préparatifs pour la lutte. L’auteur ne néglige pas, non plus, le facteur idéologique, organisationnel. Comme la Bosnie et l’Herzégovine, les autres pays yougoslaves ressentaient l’oppression intensifiée de l’impérialisme germanique et c’est ce danger commun qui les forçait à réfléchir sur les mesures de défense communes. L’idée yougoslave parmi les membres de la „Jeune Bosnie” avait un caractère défensif, libérateur et anti-impérialiste, surtout parce qu’elle affirmait le principe d’égalité de droits de tous les peuples sud-slaves.

Pourtant, la „Jeune Bosnie” et les sociétés révolutionnaires clandestines analogues qui développaient leur activité sur le sol yougoslave à la veille de la Première guerre mondiale étaient tout de même isolées en tant que mouvement politique de masses. Les principaux courants politiques en Slovénie et en Croatie ne prétendaient pas à la destruction révolutionnaire de l’Autriche-Hongrie; de l’autre côté, ces groupes qui se déclaraient pour l’idée yougoslave, dans ces pays-ci ainsi qu’en Serbie et au Monténégro, donnaient à cette idée leur propre interprétation. Pour eux, l’idée yougoslave n’était qu’un trait tactique pour imposer l’hégémonie de l’une ou de l’autre bourgeoisie aux autres peuples yougoslaves.